

**Karistusõiguse adekvaatsus –
õiguse iseolemise ja mida ühiskond õigusest ootab**

Jaan Sootak

Tartu ülikooli kriminaalõiguse professor

Ettekanne Presidendi mõttekojas Ärmal 27.08.2010

1. Adekvaatsusnõue karistusõiguse enda ja ühiskonna vaatevinklist

- 1) Karistusõiguse adekvaatsus: selle õigusharu vastavus nõuetele, mida ühiskond seab õigusele üldse ja konkreetsel juhul karistusõigusele.
- 2) Karistusõiguse adekvaatsus seega: kas Eesti karistusõigus on *end ise* määratlenud adekvaatsena ning kas ka suhtes *karistusõigus-ühiskond* valitseb adekvaatsus.
- 3) Seega kolm küsimust:
 - a) Karistusõiguse enesemääratlus ehk sisemine adekvaatsus: kas karistusõigus määratleb ise end õigusriiklikult kohase, õiguspoliitiliselt ja dogmaatiliselt tänapäeva demokraatlikule ühiskonnale sobiva õigusharuna.
 - b) Suhe *karistusõigus* → *ühiskond*. Väline adekvaatsus, mis on suunatud karistusõigusest väljapoole ning püstitab küsimuse, milliseid signaale annab karistusõigus ühiskonnale.
 - c) Suhe *ühiskond* → *karistusõigus*. Erinevalt eelmisest näitab see kriteerium ühiskonna arusaama karistusõigusest; ühiskonna ootusi.

2. Karistusõiguse enesemääratlus ehk sisemine adekvaatsus

1) Kas karistusõigus määratleb ise end ja ka areneb õigusriiklikult kohase, õiguspoliitiliselt ja dogmaatiliselt tänapäeva demokraatlikule ühiskonnale kohase õigusharuna?

2) Suund moodsale kontinentaal-euroopalikule õigussüsteemile võeti Eestis juba 1990. aastate alguses; 2001. a karistusseadustik (KarS). Edasine areng: sisemise adekvaatsuse küsimus ei ole seaduse vastuvõtmisega lahendatud. Õnneks on meie karistusõiguse süüteõpetus pidevast revisjonist pääsenud – erandina võib nimetada üksnes kuriteo ettevalmistamise osalist taaskriminaliseerimist (§ 22¹). Seevastu sanktsioonisüsteem ja KarS eriosa on pidevas muutumises – nii pidevas, et see väljub juba karistusõiguse sisemise adekvaatsuse piiridest ning kujutab endast teise või kolmanda tasandi adekvaatsuse, seega karistusõiguse ja ühiskonna suhte küsimust.

2) Käesolevas ettekandes puudub vajadus süüvida õigusdogmaatika probleemidesse – piisab, kui tuua veel üks näide. KarS üldosa seab karistusõigusliku vastutuse alused ja piirid nii kuritegudele kui väärtegudele. Samas on teada, et väärteokoosseisud sisalduvad 148 seaduses ning mõistagi tähendab see vastava valdkonna survegrupi soovi võimalikult palju kriminaliseerida. Kohtu- ja seadusandlikus praktikas on juba näiteid, kus väärteo karistatavuse piirid (konfiskeerimine ja aegumine) haruseadustes on väljunud KarS üldosa raamidest.

3. Suhe *karistusõigus* → *ühiskond*

1) Karistusõigusnormid ei õpeta inimesi käituma

- a) Karistusõigusnormi regulatiivne sisu: normitehnika ja õiguskeele küsimus. Seaduse selgus ja keeleline korrektsus ei ole sünonüümid. Keeleliselt perfektne ja ladus seadus ei tarvitse olla veel õiguslikult kvaliteetne.
- b) Karistusõigusnormid ei ole kutsunud moraalinorme üle kirjutama ega neid tagama. JOKK-probleem. Vastupidine seisukoht – et iga keeld peab olema ka karistusõiguslikult sanktsioneeritud – avab tee lauskriminaliseerimisele ning asetab õiguse moraalivalvuri rolli.
- c) Karistusõiguse nn lahtimoraalistamise parim näide: seksuaalkuritegude koosseisude areng KrK ja KarS võrdluses.

2) Karistusõiguse üldpreventiivne iseloom

- a) Karistusõigusnormi adressaat: eelkõige õigust rikkunud isik, tema karistamine.
- b) Üldpreventiivne ülesanne: mitte negatiivne üldpreventsioon (kõikuva elemendi hirmutamise), vaid positiivne – ühiskonnale (õiguskuulekale kodanikule) suunatud sõnum, et õigushüve kahjustav tegu on keelatud, keelav norm kehtib ja kui seda vabatahtlikult ei järgita, tagab riik normi kehtivuse oma karistusvõimuga.
- c) Ülekriminaliseeritud karistusõigus: „ühiskondlikult aktsepteeritava käitumise tagamiseks ei piisa mitte õigusrikkuja represseerimisest, vaid hirmu all tuleks hoida kogu ühiskonda“.¹ Karistusõiguse ebaadekvaatne reaktsioon tekitab trotsi ja kibestumist, kibestunud ühiskond ei ole jätkusuutlik.²
- d) Ülekriminaliseerimisest on õigusteadlased pidevalt rääkinud.³ Riigikohtu esimees kirjutas vajadusest karistusõigusliku revisjoni järele juba 2005. a.⁴

3) Karistusõiguse normiadressaat on vastutusvõimeline kodanik

- a) Isik juhindub oma käitumises ühiskonnas omaksvõetud moraalinormidest.
- b) Tõrked indiviidi tasemel: orjameelsuse või eetilise alaealisuse probleem.⁵
- c) Seadusandja: lugematute karistusõiguslike keeldude kehtestamisega tunnistab ühiskonnaliikmete võimetust ilma kupja piitsata korralikult käituda, alahinnates seega ühiskonna eetilist eneseregulatsiooni.

¹ R. Lang. Avalik kord ja vabadus. – PM 1.11.2006, lk 15.

² R. Lang. Kõik materdavad! – PM 22.05.2006.

³ Nt: Karistuste karmistamine pole liiklusõnnetusi vähendanud. – PM 24.09.2007.

⁴ Rask kritiseeris ebamõistlikku ülekriminaliseerimist. – PM 10.06.2005.

⁵ R. Taagepera. Orjameelsusest. – EPL 28.06.2007; M. Roots. Telliskivid on ohtlikud. – EPL 22.10.2007.

4) Karistusõiguse sekkumise ehk interventsiooni optimaalsus: *nii palju kui hädavajalik, nii vähe kui võimalik*

- a) Kriminaliseerimise ulatus: milliseid õigushüvesid (kriminaalõigus) või regulatsioone (väärtetoõigus) peab riik vajalikuks karistusõiguslikult kaitsta. Nt korduvate pisivarguste probleem.
- b) Pönaliseerimine: karistuse raskus nii selle liigi ja määra kui ka minetuse ulatuse poolest (nt vangistuse tingimused), mittekaristuslikud mõjutusvahendid (konfiskeerimine, karistusjärgne kinnipidamine).
- c) Karistusregistri andmete avalikustamine. Poolt: karistuses sisalduva minetuse (stigmatiseerimise) ja seega karistuse üld- ja eripreventiivse toime jätkumine. Vastu: kui registris näha eelkõige tehnilist vahendit juristile (nt operatiivtöö, korduvuse tuvastamine, karistuse mõistmine jms).
- d) Ajalised piirid – millal riik alustab interventsiooni (süüteo katse ja ettevalmistamise kriminaliseerimine; millal ta selle lõpetab, nt kui kaua on isik karistusregistris (registriarhiivi andmete kasutamise seaduslikkus!).

4. Suhe ühiskond → karistusõigus

1) Karistuse karmistamine juba kriminaliseeritud teo eest

- a) Õigusteadlased: kuritegevuse profülaktika edukus ei sõltu karistuste karmusest.⁶
- b) Õiguspoliitiliselt ja poliitiliselt: poliitikute sooviga näidata, et probleemiga tegeldakse.
- c) Õigusteoreetiliselt: toetatakse teaduslikult ümber lükatud väitele, et negatiivne üldpreventsioon (hirmutamisprensatsioon) annab tulemusi.

2) Kriminaliseerimine

- a) Otsustav (vahel ka esimene) samm: karistusähvarduse kehtestamine Viimase aja paraadnäide: perevägivalda koosseisu sisseviimine KarS-i. Vahepeal lausa hüsteeriaks paisunud nõudmine („Aitab naistevastase vägivalda õigustamisest!“, „nõuan meie valitsuselt lähisuhtevägivalda spetsiaalselt reguleerivat kriminaalseadust...“⁷) rahunes veidi hiljem ettepanekuks (koos asjalike argumentidega perevägivalda seaduse ja vastava kuriteokoosseisu kohta) kehtestada eraldi perevägivalda seadus.
- b) Nõudmised kuulutada karistatavaks autos kaassõitjana jooles viibimine, valel ajal muruniitmine: seadusandja õigusloomeline hüperaktiivsus toitub siiski ka survest altpoolt. Rahva levinud punitiivsed meeolud – surmanuhtluse poolt 60 %, nõuab iga seaduserikkuja karistamist vangistusega 35 % jne.⁸

⁶ Vt nt: Karistuste karmistamine pole liiklusõnnetusi vähendanud. – PM 24.09.07.

⁷ A.-M. Penu. Aitab naistevastase vägivalda õigustamisest! – PM 19.06.2009.

⁸ Rahvas sooviks kurjategijatele rangemaid karistusi. – EPL 26.01.2006.

3) Lootus lahendada tõsine sotsiaalne probleem eelkõige karistusähvardusele ja kriminaalrepressioonile toetudes. Paraadnäide: narkoprobleem.

- a) Hüsteeriline vastureaktsioon ettepanekule asja rahulikult arutada. Praegune seis valdavalt: endiselt totaalne narkokriminaalsõda narkopoliitika asemel. Vana hea põhimõtte *parim kriminaalpoliitika on sotsiaalpoliitika* näib olevat narkovaldkonna nulltolerantsiga keelatud.
- b) Siiski ka rahulikum lähenemine ja soov tegelda probleemiga sisuliselt. Nt TA president Richard Villems: ÜRO paneb riikidele ette dekriminaliseerida narkootikumi tarbimine.⁹
- c) Karistusõiguslikult on narkootikumi pruukimise kriminaliseerimine välistatud õigusriiklikust põhimõttest ja põhiseaduslikust tegevusevabadusest lähtuvalt – vabatahtlik enesekahjustamine ei saa olla karistatav; inimest ei saa kriminaalkaristuse ähvardusel (või lausa kriminaalkaristuse abil) terveks ja õnnelikuks teha.

4) Arusaam, et ainult vangistus on õige karistus

Kõik muu („kurjategija jalutab vabalt kohtusaalist välja“) on midagi ebaadekvaatset ja „rahva õiglustundele“ mittevastavat. Näide: Kristjan Rahnu asi (mõisteti süüdi prostitutsiooni vahendamises, mitte aga naiste müümises!):

„Kuigi ... prostitutsiooniäri sai kohtus üksikasjaliselt tõendatud, ... jäi karistuseks ikkagi vaid tingimisi vangistus“.¹⁰

Seega (seda lauset *a contrario* lugedes) tuleb välja, et tingimisi karistamine tuleks kõne alla siis, kui isiku süü ei oleks tõendatud!!! Feministlikust maailmanägemisest juhinduv autor ei anna endale aru, mida tähendab süüdimõistmine ja mida teha isikuga, kelle süü ei ole tõendatud.

⁹ V. Toomet. R. Villems: hädaldamiseks on eestlasel väga vähe õigust. – EPL 30.12.2009; vt ka T. Paul. Põhiseaduslikud õigused. – EPL 3.08.2009; T. Paul. Õigus ja haigus. – EPL 19.07.2005; K. Kressa. Kanepitõmbaja ei võrdu kurjategija (“...kas enam kui veerandit noortest tuleks ikka tingimata pättide hulka lugeda?”).

¹⁰ K. Ibrus. Kohus mõistis Kristjan Rahnu naiste müümise kuriteos süüdi. – EPL 17.06.2010.

5) Ühe maailmavaate pealesurumine karistusõiguse abil: nt feministlikud nõudmised kriminaliseerida seksiteenuse ostmise ja väide, et Eestis on vaja inimkaubandust (loe: naistega kaubitsemist) keelavat kriminaalseadust.

- a) Prostitutsiooni keelustamine: vastuolu õigusriikliku karistusõiguse elementaarse nõudega, et karistatav saab olla võõrkahjustuses seisnev ja õigushüve alati kahjustav tegu – prostitueerimine on vabatahtlik (väljendab isiku põhiseaduslikku tegevusvabadust) ega kahjusta ühtegi õigushüve. Tuleb nõustuda väitega, et „prostituutsiooni kohta käivad argumendid tunduvad teenivat teisi huvisid, mitte ei aita prostituutsiooniga seotud inimesi“.¹¹
- b) Inimkaubanduse ja prostituutsiooni seostamine on üle pakutud.¹² Inimkaubanduse keelamise nõue: eirab tõsiasja, et Eestis on KarS §-de 133 (orjastamine) ja 134 (isikuvabadust piiravasse riiki toimetamine) näol inimkaubandus kriminaliseeritud. Väide, et igal aastal kaubitsetakse Eestist välja 500 naist ja tüdrukut, kellest saavad maailma erinevates riikides seksiorjad või prostituudid, on osutunud blufiks.¹³
- c) Pidev propagandistlik väsitamine teenib moraalipaanika huve, et teatud huvirühmad saavad seada teema „avalikkuse eriti suure tähelepanu alla ning koguda seeläbi sotsiaalset, ainelist või muud kapitali“.¹⁴ See on ilmselt ka vastus Ülle Madise küsimusele, „kust võib pärit olla selline jama, et ÜRO inimõiguste komisjon nõudvat Eestilt inimkaubanduse seadust“.¹⁵ Teisiti küsides: miks levitatakse tõele mittevastavat juttu, et Eestis ei ole inimkaubandus keelatud ega karistatav?

¹¹ D. Popova. Inimkaubandus on sotsiaalse ebaõigluse tagajärg. – Sirp 9.03.2007, lk 13.

¹² D. Popova, lk 13.

¹³ J. Saar. Kurjad konstandid ja Eesti. – Akadeemia 2010/VII, lk 1167-1169.

¹⁴ J. Saar, lk 1155.

¹⁵ Ü. Madise. Eluterve peegelduse vajalikkusest. – Sirp 2.08.2010.

Kokkuvõtteks

- 1) Eestis kehtib tänapäevane sotsiaalselt adekvaatne õigusriiklik karistusõigus, mis nagu õigus tervikuna ei saa küll kunagi päris valmis, kuid mida ei tohi ka üle arendada.
- 2) Karistusõigus ei tohi endale võtta ülesandeid, mis ei ole talle omased – õpetada inimesi käituma, tagada kogu ühiskonna moraali ja hoida karistusühvarduste abil ühiskonda hirmu all. *Ultima ratio* põhimõttel tegutsev karistusõigus sekkub ainult siis ja ainult sel määral, mis on vajalik kõige olulisemate õigushüvede kaitseks kõige raskemate rikkumiste eest.
- 3) Ühiskond peab tunnistama karistusõiguse iseolemist. Tema sotsiaalse ülesandena ei tohi näha alati käepärast olevat vahendit mistahes sotsiaalsete probleemide lahendamisel. On probleeme, mida karistusõigus ei suuda ega tohi lahendada.